

SYLWIA
FRÓŁOW

DZERŻIŃSKI
Láska a revoluce

premedia
~

premedia

SYLWIA FROŁOW

DZERŽINSKIJ

Láska a revoluce

Přeložili Lucie Zakopalová a Michala Benešová

premedia

Sylwia Frołow: Dzeržinskij. Láska a revoluce

První vydání
www.premedia.sk

Copyright © by Sylwia Frołow

This translation is published by arrangement with Spółeczny Instytut Wydawniczy Znak Sp. z
o.o., Kraków, Poland

Translation © Lucie Zakopalová, Michala Benešová 2015

Czech edition © Premedia, 2015

ISBN 978-80-8159-258-4

Obsah

Kolik mýtu je v mýtu. Úvod	9
----------------------------------	---

Polské období

I. Vzpomínám na vás v dobrém. Rodina.....	25
II. Světlo přišlo z Východu. Revolucionáři.....	47
III. Jak se Gustav stal Konradem. Vilno.....	57
IV. Mládenec z ohně a síry. Agitátor.....	70
V. První láska. Vyhnanství	79
VI. Jde o celý svět. Organizátor	89
VII. Jsem křesťan. Neznámy dopis	100
VIII. Takového je třeba chytit a přivázat. Zběh	107
IX. On má bolševické srdce. Profesionální revolucionář.....	116
X. Generální zkouška. Rok 1905.....	128
XI. Pil jsem za romantismus. Rozkoly a loajalita.....	150
XII. Ty si mé štěstí, živote můj. Michalina, Sabina, Zofia.....	159
XIII. Jako medvěd v brlohu. Ve vyhnanství.....	180

Ruské období

IX. Revoluce podruhé a potřetí. Rien ne va plus!.....	191
---	-----

IX.	Dobry proletarsky jakobin. Leninova koncepcce.....	200
IX.	My zosobnujeme teror. Velitel Ccky.....	208
IX.	To me radsi okamzite zastrelte. Puč eserů.....	215
IX.	Kazda chvile křivdy mnozi. Teror.....	222
IX.	Dobry kat. Predstavitel moci.....	235
IX.	Jašek se smál na celé kolo. Manžel a otec.....	249
IX.	Sen o rudé Varšavě. Zrádce vlasti.....	259
IX.	Proč já? Nástroj v rukou vůdce.....	270
IX.	Měli bychom se trochu utišit. Období Nové ekonomické politiky.....	282
IX.	Taková byla vůle lidu. Zúctování s nepřáteli.....	290
IX.	Továrna na andílky. Ochránca bezprizorných.....	303
IX.	Záruka jednoty strany. Boj o moc.....	312
IX.	Jsem těmito problémy unaven. Ekonom.....	322
IX.	Já sám. Smrt.....	331
IX.	Mrtvý rytíř. Polská operace.....	339
	Ahoj, Felku! Post scriptum.....	349
	Poděkování.....	358
	Poznámka překladatelek.....	358
	Česky dostupné knihy, z nichž autorka čerpá.....	360

*Začínám lidstvo milovat po vzoru Marata:
abych jeho nejmenší část učinil šťastnou,
byl bych snad schopen vyhladit zbytek ohněm a mečem.*

Vissarion Grigorjevič Bělinskij, 1841

Kolik mýtu je v mýtu. Úvod

Zkusme si představit proces Felixe Edmundoviče Dzeržinského. Mohl by vypadat takto?

„Ctěný soude, snad všichni jsme slyšeli o události, která se odehrála v kanceláři velitele Čeky na Lubjance na začátku září 1918, těsně po atentátu na Lenina.“ Prokurátor zvedne ruce a gesty přehrává onu scénu: „Fanny Kaplanová, která se pokusila zabít vůdce revoluce, byla dovedena do kanceláře soudruha Dzeržinského. Čekali tam na ni tři muži. Dzeržinskij seděl za stolem a kouřil, komisař Žerson stál uprostřed s rukama v kapsách a čekista s asijskými rysy, asi Číňan, který dívku přivedl, se postavil k oknu. Zbitá a zmučená Fanny Kaplanová s nářkem padla na zem. Žerson k ní přistoupil, sehnul se a položil jí nejprve jednu a pak druhou otázku. Kaplanová zkoušela odpovídat, ale mluvila tak nezřetelně a chaoticky, že jí nebylo rozumět. Vtom přišel do kanceláře druhý vyšetřovatel, mladší Číňan. Žerson pokynul hlavou. Mladší podal staršímu malý hrneček a potom přiskočil k dívce. Jednou rukou ji chytl za hlavu, ve druhé se mu zablýskl nůž. Vsunul ostří do stisknutých úst ležící dívky. Když je bolestí otevřela, starší Číňan jí dovnitř nalil trochu kapaliny z hrnečku,“ v té chvíli prokurátor umlká a rozhlíží se po soudní síni. „Kaplanová se začala dusit, zrudla a zbledla. Snažila se čekistovi, který ji držel, vytrhnout, válela se po podlaze a hlavou, rukama i nohama tloukla o zem. Dzeržinskij vyskočil zpoza stolu, nechápal, co se to děje. Číňan mu poslušně vysvětlil, že to byl rozehrátý vosk. V krku ztuhne a oběť dusí. Dívka se chytila za hrdlo, nehty si drásala ústa, ale vosku se zbavit nemohla. Dzeržinskij to vydržel jen chvíli. Vytáhl revolver a dvakrát vystřelil. První výstřel patřil atentátnici. Druhý

usmrtil staršího Číňana.¹ Ctěný soude, tak byla zabita Fanny Kaplanová.“ Poslední slova prokurátor pronesl tak hlasitě, že ozvěna, která se odrazila od klenby, zazněla v síni jako kanonáda. Část publika stáhla hlavu mezi ramena.

„Ctěný soude, rozhodně protestuji!“ vyskočil obhájce. „Událost, kterou nám vylíčil pan prokurátor, není podložena důkazy. Bylo to přesně naopak,“ mluvil rychle, ale důrazně. Vypadal sebejistě a dobře připravený na přelíčení. Posunul si brýle. „Dzeržinskij učil čekisty, jak rozeznávat a zneškodňovat nepřátele. Požadoval po nich přísné dodržování leninských zásad revoluční zákonnosti a spravedlivého zacházení se zadrženými. Když se na konci února 1918 dozvěděl, že se jeden z čekistů dovolil chovat k zadrženému hrubě, osobně vedl v této věci vyšetřování. Ve vyšetřovacím protokolu Dzeržinskij poznamenal: *Komise se rozhodla vinného přísně potrestat a v budoucnosti postavit před soud každého, kdo by si dovolil ublížit zadrženému.*² Takový byl Dzeržinskij.“ Vtom obhájce umlkl, protože jeho projev vyvolal v síni vlnu nesouhlasu.

„Hanba! Lže! Přesně tak to bylo!“ mísily se výkřiky lidí přihlížejících procesu. Někdo hlasitě lapal po dechu, kdosi jiný vstal, nervózně mával rukou a snažil se něco zakřičet. V síni to vřelo čím dál tím víc. „Ticho, prosím, klid!“ zasáhl soudce a klepal kladívkem. „Nebo nechám vyklidit soudní síň!“ Ale nikdo ho neposlouchal. Lidé v publiku se stále vzrušeně dohadovali. „Chceme slyšet pravdu!“ neslo se ze všech stran. Publikum se uklidnilo až po příchodu tří urostlých příslušníků soudní stráže, kteří se na zavolání soudce objevili uprostřed síně.

„Vážený pan obhájce se plete!“ znovu se ozval prokurátor. „Ctěný soude, dovolím si na chvíli odbočit od osoby obviněného a zastavit se u instituce, kterou Felix Dzeržinskij stvořil. Nezapomeňme,“ začal, „že rudý teror propojil ideologické obsese bolševiků s lidovou kulturou násilí. Čekista byl jejich syntézou. Byli to divocí námořníci a vojáci pološilení nenávisť k lidem nosícím brýle, ke vzdělaným, dobře živeným lidem s liberálními názory, neuměli si představit svět jinak než jako neustálou arénu plnou násilí, a také kriminálníci, chuligáni a psychicky nemocní – ti všichni tvořili okruh, z nějž Čeka rekrutovala svůj dorost,“ žalobce na chvíli umlkl, aby zjistil, jak zapůsobil na shromážděné. A pak pokračoval: „Všude tam, kde čekisté potírali třídního nepřítele ve službách revoluce, docházelo

¹ Citát je upraven a přizpůsoben pro potřebu smyšleného procesu s Dzeržinským. Viz Bogdan Jaxa-Ronikier, *Dzierżyński. Czerwony Kat*, Oficyna Cracovia, Kraków 1990.

² Do scény z fiktivního procesu je vložen citát z knihy: Aleksander Chackiewicz, *Feliks Dzierżyński. Studium biograficzne*, Książka i Wiedza, Warszawa 1968.

k nepředstavitelným odpornostem, které zcela zastiňovaly bolševickou dramaturgií. Oběti byly vřazovány do vařící vody, stahovány z kůže, napichovány na kůl, páleny nebo pohřbívány zaživa, nahé vyháněny na ulici v zimním mraze a polévány vodou, až zmrzly jako ledové sochy.³ A kdo za ty bestiality nese zodpovědnost? Obviněný Felix Edmundovič Dzeržinskij! Velitel Všeruské mimořádné komise pro boj s kontrarevolucí a sabotáží!“

Soudní síň při těchto slovech ztuhla. Lidem přeběhl mráz po zádech. Všichni se teď zahleděli na obhájce. Ten soudci naznačil, že si chce vzít slovo.

„Ctěný soude, dovolím si tvrdit, že obviněný o takovém chování nic nevěděl. Kdyby věděl, určitě by mu zabránil a viníci by byli po zásluze potrestáni,“ prohlásil. „Podle jeho směrnic byly všechny vyšetřovací metody ve shodě s revoluční zákonností. Nedopouštěl se žádného zneužívání moci. Zatčení byli usvědčováni na základě konkrétních faktů, dokumentů a svědeckých výpovědí. Nevinní byli ihned po prokázání propuštěni a byla jim také poskytována pomoc při hledání práce a bydlení.⁴ Na osobní příkaz Dzeržinského!“ obhájce udělal pauzu, aby se nadechl. „A ohledně krutostí, které páchali rudí, nelišily se ničím od těch, které na bolševicích páchali bílí,“ řekl a zdvihl nad hlavu hustě popsaný list papíru. „Na příklad ve Votkinsku měli na lodích smrti zabít více než tisíc lidí (každý den zabili více než deset lidí). Zatčené zastřelili, probodli bajonetem nebo jim rozbili hlavu. Podobné popravy probíhaly také v Iževsku. Velitel města, Suvorov, měl při této příležitosti prohlásit (zřejmě přeháněl): ‚Dobijím už čtvrtou tisícovku komunistů. Neplýtvajte na ně kulkami, stačí šavle a polena.‘ Po druhém dobytí Iževsku bílými vojáci z Kolčakových oddílů poslali po řece Kamě vory plné šibenic ověšených mrtvolami rudých – stejně jako to před dvěma stoletími dělali carští důstojníci s kozáckými vzbouřenci.⁵ Slibuji, že mám k dispozici mnohem více podobných příkladů...“

V soudní síni se mezitím zdvihl takový křik, že soudní stráž musela násilím vyvést několik nejhlasilějších jedinců. Soudce na hodinu přerušil přelíčení, aby shromážděné uklidnil.

³ Do scény z fiktivního procesu je vložen citát z knihy: Jörg Baberowski, *Czerwony terror*, PWN, Warszawa 2009. (Jörg Baberowski, *Rudý teror: dějiny stalinismu*, Brána, Praha 2004, překlad Jiří Pondělíček.)

⁴ Do scény z fiktivního procesu je vložen citát z knihy: *Towarzysz Józef. Wspomnienia o Feliksie Dzierżyńskim*, Książka i Wiedza, Warszawa 1977.

⁵ Do scény z fiktivního procesu je vložen citát z knihy: Andrzej Witkowicz, *Wokół terroru białego i czerwonego 1917–1923*, Książka i Prasa, Warszawa 2008.

Proces s Felixem Dzeržinským se nikdy neuskutečnil. Ale kdyby ano, obviněný by stanul pod palbou podobných obvinění. Pro jedno to byl Rudý kat Ruska, pro druhé do morku kostí poctivý a dobrý člověk. Od okamžiku založení Všeruské mimořádné komise pro boj s kontrarevolucí a sabotáží – zvané hovorově Čeka – se stal všeobecným objektem zájmu.

Na mušku si ho vzalo celkem pochopitelně zejména polské veřejné mínění. Na jednu stranu byl velmi mladý polský stát po dvou letech nezávislosti nucen ke konfrontaci se silným nepřítelem, který chtěl ve jménu nových hesel obnovit starý mocenský řád, na stranu druhou – tento řád podporovala i skupina Poláků s polským tvůrcem sovětských bezpečnostních služeb v čele. Nechuť k potenciálnímu šéfovi Polské republiky rad, jímž by se Dzeržinskij stal, kdyby v roce 1920 bolševici vyhráli, byla tedy opravdu odůvodněná – ale zároveň přehnaná. Jeho meziválečný obraz je portrétem jako vystřiženým z propagandistického plakátu období bitvy u Varšavy: rudý vrah a psychopat s vyceněnými upířími tesáky, chutné sousto pro literaturu.

Vzápětí po jeho smrti v roce 1926 vyšly četné vzpomínky, zejména v tisku spojeném s jeho politickým křídlem. Pronikly jen k úzkému kruhu čtenářů a odpovídaly jejich pochopitelným očekáváním. Poptávka po senzaci na téma bolševické věrchušky, nejlépe v podobě populárních drbů, byla tak velká, že poskytovala velký prostor autorům detektivek a červené knihovny.

Paradokurní román Ferdynanda Antoniho Ossendowského *Lenin*, vydaný v roce 1930, si rychle podmanil nakladatelský trh. Na důvěryhodnosti mu dodávala i biografie autora, který během občanské války pobýval v Rusku. Zapřísáhlý antikomunista Ossendowski samozřejmě předával Západu cenné informace, například o financování Leninových aktivit německou monarchií, ale sám, protože spolupracoval s bílými, měl většinu zpráv z druhé ruky. Nikdy nepoznal osobně vládce Kremlu, které popisoval, proto ve svém spisku o jednom ze strůjců diktatury proletariátu volně mísí fakta a mýty a nechává peru svobodu s nonšalancí grafomana. Dzeržinskij je tu představen v nejhorším světle – ve skutečně hollywoodském stylu hororů o hraběti Drákulovi. Celé zlo bolševického Ruska se koncentruje v člověku, jímž sám Lenin opovrhne a jehož se štítí.

Ossendowski nebyl se svými názory osamocený. Curzio Malaparte, italský spisovatel a novinář, napsal po návštěvě SSSR knihu *Legenda Lenina* s fikčními prvky, v níž se zmiňuje o tom, že Lenin cítil k šéfovi

Čezy téměř fyzický odpor. Nesmíme přitom ovšem zapomenout, kdy Malaparte Rusko navštívil. V roce 1929! V této době se rozjížděla stalinská mašinérie teroru. Nový vůdce, který realizoval vlastní interpretaci leninismu, potřeboval patent na kult tvůrce bolševického státu. Když se vzedmula nová vlna násilí, kterou nešlo vysvětlit válečným běsněním, mohla být vzpomínka na prvního čekistu pro Stalina nebezpečná. Dzeržinskij byl spojován s poctivostí a nezištnou oddaností ideji – zatímco generalissimus dosadil do Lubjanky kariéristy bez svědomí, kteří dělali nejspínavější práci bez zbytečných otázek. Ještě na začátku třicátých let bylo možné zaslechnout komentáře, že za časů Dzeržinského by to bylo nemyslitelné. Stalin šlel, když se o něčem podobném doslechl. V kuloárech tak šířil názor, že Lenin cítil k šéfovi Čezy nechuť. A Dzeržinskému přidával vlastnosti sadisty libujícího si v mučení svých obětí.

Geniální grafoman Ferdynand Antoni Ossendowski se ve svém popisu jednotlivých hrdinů soustřeďoval na jejich fyzické rysy, které měly vysvětlovat jeho osobnost i jednání. Lenin u něj co chvíli mhouří svá mongolská očička a o Felixovi autor píše takto: „Najednou se vynořil Dzeržinského obličej. Bledý, nesoustředěný, se zapadlýma, studenýma a šilhajícíma očima, která se napůl ukrývala za pomrkávajícími víčky. Mimické svaly byly staženy křečí a jeho rty zkřivené a stažené. Tiše se smál a lehce při tom syčel.“ Životní volby této nestvůry spisovatel vysvětloval jednoduše: „Žhnul nenávisť k celému světu. Snil o tom, že se pomstí na všem, co stvořily živé bytosti. Toužil kolem sebe vidět krev, těla umučených a zabitých, hřbitovy, ruiny a spáleniště a nad tím vším – smrtelné ticho.“⁶ Na pikantnosti dodává celému popisu scéna, v níž Dzeržinskij hrozí Leninovi, že ho zabije a převezme vládu místo něj, pokud nepodepíše dekret, který by ho jmenoval vůdcem komunistického Polska. A domněnka, že touha po vládě ho nepochybně hnala k obsazení kremelského stolce. Tato poslední úvaha je typická jen pro polské autory. Svědčí o skrytých nacionalistických touhách, aby se to opravdu stalo?

Téma „rudého kata“ s radostí převzal hrabě Bogdan Jaxa-Ronikier, který znal Felixe osobně. Na podzim roku 1912 spolu seděli ve vězení Pawiak, kam se hrabě dostal za vraždu svého švagra (jednalo se o rodinný majetek).⁷ Polský

⁶ Ferdynand Antoni Ossendowski, *Lenin*, Alfa, Warszawa 1990. (Ferdynand Antoni Ossendowski, *Lenin*, Českomoravské podn. tisk. a vydav., Praha 1930, překlad František Vondráček.)

⁷ Znalost Pawiaku z pozice vězně je nedůvěryhodná, protože hrabě tvrdí, že Felixe poznal na oddělení politických vězňů a že spolu každý den chodili na vycházky. Jak by se tam

baron Prášil, proslulý bonviván a podvodník, měl po smrti Dzeržinského šestý smysl. Pochopil, že pikantní příběhy o něm půjdou na dračku, a snížil se dokonce k tomu, že si začal namlouvat Felixovu sestru Aldonu Kojalłowiczovou a mámit z ní rodinné historky, o něž potom opíral svou předem připravenou tezi. Aldona – která celý život cítila povinnost se o bratra starat, nést odpovědnost za jeho činy a byla mýtem ruského kata vysílená – neočekávala žádný podvod a ochotně věřila hraběti, který jí sliboval loajalitu.⁸

hrabě vzal? Jako vrah by seděl s kriminálníky. Jaxa-Ronikier také tvrdil, že mu Dzeržinskij dal své poznámky a básně s prosbou, aby je u sebe nechal pro případ politické štáry. Když ho nečekaně odvezli do Citadely, hrabě je poté, co si odseděl svůj trest, vynesl za vězeňské zdi. Lze jen těžko uvěřit, že by zkušený konspirátor a revolucionář – a to Dzeržinskij v té době byl – využil služeb osoby morálně nedůvěryhodné, s níž by ho dokonce nespojovaly ani žádné politické vazby. Básně a poznámky hrabě publikoval ve své biografii s fikčními prvky *Dzeržinskij. Rudý kat se zlatým srdcem (Dzierżyński. Czerwony Kat – złote serce)* z roku 1933. Když se do básní začteme a zohledníme-li osobnost Jaxy-Ronikiera, nelze se než domnívat, že je sepsal sám. Neexistuje jiný důkaz Dzeržinského básnické tvorby. V jednom z dopisů ženě se sice zmiňuje o tom, že by se chtěl stát básníkem, ale nemůžeme takovou metaforu ihned uznat za korunní důkaz. Ačkoli i v knize *Můj život* (Lev Davidovič Trockij, *Můj život*, Academia, Praha 2010, překlad Iva Dvořáková.) Trockého můžeme najít tuto poznámku: „Oné temné jarní noci u ohně, na břehu do široka rozlité Leny četl Dzeržinskij svou polsky napsanou poemu. Jeho tvář a hlas byly úžasné, ale báseň slabší. Život tohoto člověka se později sám stal smutnou poemou.“ Mluví se zde o společném pobytu ve vyhnanství v roce 1902. Ale i v případě, že Dzeržinskij psal nějaké básně, nezachovaly se. Poznámky, které prý měl Felix dát do úschovy hraběti, jsou citáty z jednoduše dostupného a v tiskovině *Przegląd Socjalistyczny* publikovaného *Deníku vězně*, který si Felix psal na přelomu let 1908/1909 a z X. bloku varšavské Citadely ho vynesl v roce 1909.

⁸ Aldona Kojalłowiczová se chtěla po senzační publikaci s Jaxou-Ronikierem soudit pro urážku na cti, ale odradili ji od toho pánové z tzv. Dvojky, tedy tajní z II. oddělení Generálního štábu Polské armády. Prý nešťastné ženě tvrdili, že si způsobí jen problémy, protože jejího bratra v Polsku nikdo nemá rád. Funkcionářům ze špionáže zřejmě nešlo o dobré jméno Jaxy-Ronikiera, ale spíše o Jerzyho Kuszelewského – Aldonina a Felixova synovce, syna jejich sestry Jadwigy, který v té době pracoval v hodnosti kapitána na II. oddělení (a právě byl připravován pro funkci vedoucího Samostatného referátu „Litva“). Soudní přelíčení by vzbudilo pozornost médií, která by se začala zajímat o jeho rodinné vazby. Synovec šéfa sovětské bezpečnostní služby v řadách polské špionáže?! A byl tu i druhý synovec, Antoni Jerzy Bułhak, syn Aldony a několik let muž Wandy Juchnie-wiczówny, sestřenice Józefa Piłsudského. Hrabě o tom pravděpodobně musel vědět, ale teze o psychopatovi by byla zpochybněna – a polská cenzura by to navíc neschválila.

Felix Brereton Isherwood

Pozdější Dzeržinského biograf Jerzy Ochmański román Jaxy-Ronikiera komentoval takto: „historická pravda, v níž je řada autentických detailů, které tehdejší životopisci neznali. (...) mísí se ovšem se lží opepřenou pomluvami.“⁹

Hrabě, který v roce 1933 publikoval biografii s fikčními prvky *Dzeržinskij. Rudý kat se zlatým srdcem*, byl pod silným vlivem četby Ossendowského. Nese se ve stejném slavnostním a teatrálním stylu, používá stejný psychologismus využívající nejlevnější triky. Podle hraběte řadu rozsudků Dzeržinskij vykonával osobně. Usazoval odsouzené na elektrické křeslo nebo z šuplíku stolu vytáhl revolver a najednou vyslychaného zastřelil. Právě z knihy Jaxy-Ronikiera pochází úryvek o mučení a vraždě Fanny Kaplanové – ve skutečnosti ji však zabil kremelský velitel Pavel Malkov. Nikdo jí také před popravou nelil do krku rozehřátý vosk.

Oficiální životopisy Felixe Dzeržinského z doby SSSR a PLR lze také jen těžko pokládat za důvěryhodné.¹⁰ Vznikaly pod diktátem ideologie, byly silně cenzurované, plné stranického newspeaku a z Dzeržinského dělaly „věčný plamen“ – jak ho posmrtně nazval Stalin. Do určité doby nebylo možné psát o osobních tématech, životopisci se museli soustředit jen na

⁹ Jerzy Ochmański, *Feliks Dzierżyński*, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987.

¹⁰ Z dnešní perspektivy je četba oněch životopisů docela zábavná, najdeme v nich řadu krkolomných snah vysvětlit různé kontroverzní otázky nebo je zamlčet. Například Aleksander Chackiewicz je ve své biografické studii *Feliks Dzierżyński* velmi pečlivý: zapisuje obsah proslovů, vyhlášek a informací o dalších schůzích a sjezdech, ale o příjezdu Lenina ve slavném zaplombovaném vagónu píše jen: „3. dubna do Petrogradu přijel Lenin.“ O nepodařeném červencovém puči z roku 1917 říká, že „vláda vydala příkaz zatknout a postavit před soud Lenina a jiné bolševiky za údajnou *velezradu*.“ Nesnaží se dokonce ani vysvětlit, čeho by se ta velezrada měla týkat. Polsko-bolševická válka je v těchto biografiích představována podle logiky, jíž se bolševici oháněli ve chvíli rozhodnutí k útoku: „V odpovědi na imperialistickou nenasytlost Piłsudského Rudá armáda odráží útok panského Polska.“ A sovětská prohra je pak komentována takto: „Polskou dělnickou třídu se nepodařilo vytrhnout z okovů kapitalistického otroctví.“ Důsledně je zamlčována otázka deportace intelektuálů nebo zúčtování s pravoslavnou církví v roce 1922, které bylo dílem Čeky, a nařídil ho Dzeržinskij. Samotnému Dzeržinskému jeho životopisec vytýkal dva omyly: odpor proti podepsání mírové smlouvy s Německem v Brestu Litevském (1919) a podpora Stalina v gruzínském konfliktu (1922–1923). Svou biografickou studii psal Chackiewicz na počátku šedesátých let, kdy bylo možné kritizovat kult osobnosti a vytknout chyby, které byly projednány na XX. sjezdu KSSS – ale nebylo možné hovořit o sovětské vládě jako takové, natož o samotném Leninovi nebo KGB.

politické činy „neohroženého šermíře revoluce“. Později byly povoleny alespoň popisy rodinného zázemí: nejdříve žena se synem, později sestry a bratři, a nakonec i ženy, ačkoli s důsledným zamlčováním některých okolností. Upřímnější jsou individuální paměti bývalých spolupracovníků a soudruhů šéfa Čeky, publikované vzápětí po jeho smrti na stránkách v Moskvě vydávaného periodika *Z Pola Walki*.¹¹

Čelní polští biografové Dzeržinského, Jan Sobczak a Jerzy Ochmański, se drží faktů a chronologie. Hodně čerpají ze sovětských životopisců, ale jejich radikalismus nahrazují eufemismy nebo jiným zamlčováním. Připomínají zato Felixovu církevní svatbu se Zofíí Muszkat-Dzeržinskou. Zofia na sklonku svého života o svém muži také napsala knihu: *Léta velkých bojů*¹². Ale její paměti – vznikající v Sovětském svazu a s pomocí asistentů, tedy ne zcela samostatně – jsou nevyrovnané. První část, která se věnovala polskému období a emigraci, je rozhodně psaná živějším a zajímavějším jazykem. I přes ideologické pozadí má kouzlo osobního vyznání. Druhá je už jen propagandistickou výpovědí bolševické aktivistky.

Po čtyřiceti pěti letech reálného socialismu – včetně nejhroššího stalinismu, kdy byl kult soudruha Dzeržinského jeho rodákům všemožně vnučován – obživly spolu s demokracií sanační sentimenty a resentimenty. Byly znovu vydány knihy Ossendowského a Jaxy-Ronikiera, dříve zakázané, a nyní chápané doslova, i přes nové úvody, které nabádají ke střízlivosti při čtení. V případě Dzeržinského mýtu vadil především jeho původ. Fakt, že se polský šlechtic mohl zříci katolické identity výměnou za internacionalismus a ateismus, byl nepřijatelný. Bylo nutné mu připravit nový životopis. Nejjednodušší bylo udělat z něj Žida a spolutvůrce „židobolševismu“, na základě druhého jména jeho otce (Rufin) jako židovského příjmení. Je to nelogické, vždyť toto jméno je latinského původu a jeho patronem je sv. Rufin z města Aquileia. Mýtus byl tak přesvědčivý, že přežil dodnes. Zejména na internetu je velmi oblíbený.

V roce 1993 vyšla biografie Felixe Dzeržinského Jerzyho Łątky s příznačným názvem *Krvavý apoštol*¹³ – první vydání ve svobodném Polsku. Práce je spíše novinářská než historická a snaží se o psychologickou

¹¹ Tyto vzpomínky byly poté dlouhá léta zamlčovány a objevily se až v roce 1970 v polském vydání – u příležitosti stého výročí narození revolucionáře – v knize nazvané *Towarzysz Józef. Wspomnienia o Feliksie Dzierżyńskim* (Warszawa, Książka i Wiedza 1977)

¹² Rusky В годы великих боев (1964), polsky *Lata wielkich bojów* (1969) [pozn. překl.]

¹³ Jerzy Łątka, *Krwawy apostoł. Feliks Dzierżyński (1877-1926)*, Klub Przyjaciół Turcji 1993. [pozn. překl.]

analýzu. S publikací měl však Łątka problémy. Několik vydavatelů ji odmítlo, ačkoli měla dobré recenze. Zřejmě ještě tehdy nenastala ta správná doba. Polsko žilo snahou zbavit se komunistického dědictví, všichni se soustředili na inflaci, privatizaci a nezaměstnanost. Vyporádání se s minulostí se očekávalo od živých. Betonový Dzeržinskij – který stál na Bankovním náměstí ve Varšavě – byl symbolicky stržen 16. listopadu 1989. Rozpadl se na tři části, a ty byly odvezeny do skladu pod varšavským mostem Grota-Roweckého. Zdálo by se, že toto gesto bude společnosti stačit. S nechutí jsme si nad ním umyli ruce. S uspokojením, že „věčný plamen“ navždy zhasl.

Tělo Felixe Dzeržinského stále leží u Leninovy hlavy na Rudém náměstí v Moskvě. Jeho portréty visí na stanicích ruské policie. A příběh tohoto člověka ještě dnes budí vypjaté emoce. Přinejmenším v Polsku. To je i jeden z důvodů, proč jsem se rozhodla toto téma znovu otevřít – ale ne jediný. Tato kniha je pro mě i určitým pokusem o soukromé vyporádání se s touto otázkou. Celé dětství jsem totiž bydlela v sousedství ulice F. Dzeržinského – velmi dlouhé, snad nejdelší v Krakově. Tenkrát mi připadala nekonečná. Kdyby se mě v té době někdo zeptal: Kdo byl Felix Dzeržinskij? Odpověděla bych: Špatný člověk. Ačkoli nahlas mi to nikdo neřekl. Netušila jsem ani, jak vypadal. Byl jen shlukem písmen na pouličních cedulích. Ale věděla jsem jedno – že všechno kolem mě se dělo kvůli tomuto člověku. Kdyby ho nebylo, ani můj ruský dědeček, který se narodil v Charbinu, ani moje polská matka z Vilnius, polského Vilna, by se neusídlili v Krakově. I přesto jsem Dzeržinského nenáviděla. Za co? Za to, co Czesław Miłosz v knize *Ztročený duch*¹⁴ nazval „nezvratností nového systému“. Nemohla jsem samozřejmě vědět, co je to „systém“, a už vůbec ne „nezvratnost“ nebo „ztročení“. Dokonce i přídatné jméno „nový“ znělo abstraktně, protože jiný systém jsem neznala. Byla to pro mě otázka nesplněného snu o banánech, nemožné

¹⁴ Czesław Miłosz: *Zniewolony umysł* (1953). Česky: *Ztročený duch*, TORST, Praha 1992, překlad Andrej Stankovič, Jindřich Belling. Slavný esejistický traktát o situaci ve východní Evropě po válce a nástupu komunistické totality – obraz intelektuálů a společnosti na polském příkladu. [pozn. překl.].

◀ *Nekonečná ulice... V roce 1953 ulici Juliusze Lea v Krakově přejmenovali na ulici Felixe Dzeržinského. V jejím sousedství autorka strávila celé dětství.*

cesty do zahraničí, noční můry hornicko-hutnických akademií nebo tíživé atmosféry lži, která otravovala vzduch spolu se zplodinami z novohuťských komínů. Bylo v tom vědomí toho, že na té nekonečné ulici se nikdy konce nedočkám. I když by se našel i osobnější důvod mé nezávisti k Dzeržinskému. O tom jsem se dozvěděla až po letech, kdy jsem si mohla přečíst obsah jeho depeše z 16. listopadu 1920, kterou poslal šéfovi Čeky v Simferopoli, Vasiliji Mancevovi. Dzeržinskij v ní napsal: „Udělejte všechno proto, aby se z Krymu na pevninu nedostal žádný příslušník bílé armády.“¹⁵ Necelý týden poté, 22. listopadu, odsoudila čekistická trojka pod velením Manceva k trestu smrti 857 vojáků armády generála Wrangla. Rozsudek byl vykonán. Byl mezi nimi i můj pradědeček, plukovník Matvěj Matvějevič Frolov.

Ulice Dzeržinského v Krakově už dávno neexistuje. Je to, jako před válkou, ulice Juliusze Lea, primátora z počátku 20. století. Já už také dávno nejsem dítě. A všechno by bylo v pořádku, kdybych před sebou neviděla otazník, který nezmizel spolu se starou cedulkou. Nezmizel, protože nám dvacet let svobody přineslo hořký závěr: Ani boření pomníků dějinné demony nezapláší. Připomínají nestvůru Pana Cogito – podobné velké depresi roztažené nad celou zemí. A co chvíli nás probouzí výbuchem minulosti, jako na chvíli zklidněná sopka.

Také jsem měla takovou nestvůru. A po letech jsem se rozhodla, že přišel čas, abych ji vyzvala na souboj. Podívala se do jejích strašných očí, analyzovala a pojmenovala ji, a potom zarámovala do konkrétní definice. Jenže jak jsem se nořila hlouběji a hlouběji do tématu, zjišťovala jsem, že mou nestvůru není tak jednoduché definovat. Kroužila jsem ve světě mýtu, stereotypu, lži a historické pravdy, někdy jsem jen stěží odlišovala dobro od zla a s narůstající zvědavostí jsem kladla nové otázky. Protože se ukázalo, že moje nestvůra je fascinující! Samozřejmě ne z pohledu ideologického směřování, ten je velmi vzdálený tomu mému. Zaujala mě spíše komplikovanost Dzeržinského osudu na pozadí historie, psychologický kontext a snaha o porozumění tomu, proč si typický polský šlechtic, vychovaný v katolicko-romantickém duchu, sám velmi nábožensky založený, zvolil komunismus a stal se jeho realizátorem, a to tím nejkrvavějším způsobem. Proč se stal protikladem jiného polského šlechtice, který byl vychován ve stejných podmínkách a byl s ním spřízněný skrze manželský svazek synovce a neteře, člověka, který také vsadil na socialis-

¹⁵ Хроника основных событий в Крыму 1–17 ноября 1920 года, Russkoje Voskresenije, <http://www.voskres.ru/army/publicist/kazarin1.htm>

Lubjanka. Rusové říkají, že je to nejvyšší budova na světě, protože je z ní vidět Kolyma...

mus, ale stačil v odpovídajícím okamžiku vystoupit na zastávce „Svoboda“? Zažívala jsem přitom velmi krajní emocionální stavy – začala jsem mít Dzeržinského ráda, pak ho opět nenávidět, v závislosti na materiálu, který jsem zrovna studovala. Začala jsem si s ním tykat, stal se z něj Felix. Jednou jsem ho bránila a brala jsem na sebe roli ďáblová advokáta, podruhé jsem ho pobouřeně obviňovala. Ptala jsem se, jak je možné, že dobrý člověk schopen se zcela zaplést do zla, a to ve jménu lásky k lidem.

Tato nejednoznačnost byla fascinující. Už proto, že se vyplnilo Felixovo přání – toužil po černobílém světě a taková je i jeho legenda. Pochopila jsem tedy, že mým úkolem je najít různé odstíny šedi, navzdory jeho nesmiřitelným nepřátelům i rozhodným obhájčům, navzdory sobě samé v mladší podobě, možná i navzdory Dzeržinskému.

Jako Polák a nedostudovaný katolický kněz je jakousi třískou v našem národním citění. Jako člověk je velkou záhadou, podobnou hrdinům

z Dostojevského románů. S celou škálou různých emocí a ne zcela pochopitelných životních voleb, nešťastně se zmítající mezi nezbytností, přesvědčením a svědomím, může svým životopisem soupeřit se Stavroginem, Ivanem Karamazovem, ale i s jeho bratrem... Aljošou. Miloval totiž lidstvo vražednou láskou inkvizitora. V jiných dobách a na jiném místě by se mohl stát svatým.